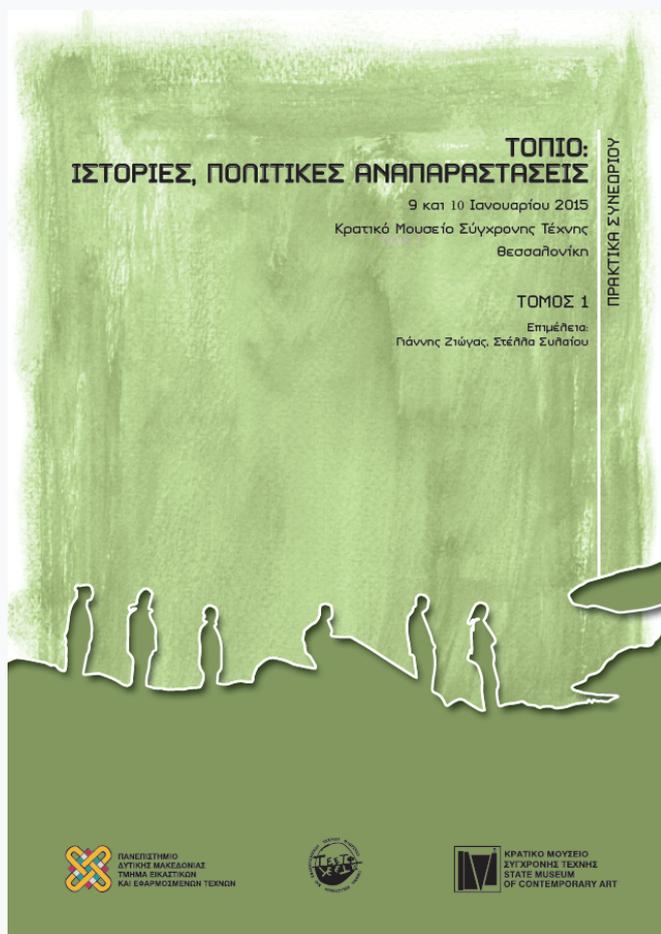

University of Western Macedonia, School of Fine Arts, Department of Fine and Applied Arts

Vol 4 (2015)

Τοπίο: Ιστορίες και πολιτικές αναπαραστάσεις. Διεθνές συνέδριο για την Εικαστική Πορεία προς τις Πρέσπες

Σημαιοδοτήσεις του ιστορικού χώρου- μια ανθρωποκεντρική προσέγγιση

Κατερίνα Δημητριάδου

doi: [10.12681/visualmarch.3062](https://doi.org/10.12681/visualmarch.3062)

Σημαιοδοτήσεις του ιστορικού χώρου: μια ανθρωποκεντρική προσέγγιση

Κατερίνα Δημητριάδου
Αναπληρώτρια καθηγήτρια ΠΤΔΕ, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας
E-mail επικοινωνίας: adimitriadou@uowm.gr

Ο υλικός χώρος και η ανθρωποκεντρική του ποιότητα

Κάθε στοιχείο του περιβάλλοντος σημαιοδοτεί έννοιες που αντιστοιχούν σε διαδοχικά στάδια νοηματικής εμβάθυνσης και ερμηνείας του: περιγραφικής, λειτουργικής, ιστορικής, αισθητικής, ψυχολογικής ή ιδεολογικής¹⁵². Με την έννοια αυτή, όταν ένα κοινωνικό υποκείμενο έρχεται σε επαφή με τα γεωγραφικά, ιστορικά και χωρο-πολιτισμικά χαρακτηριστικά ενός τόπου, έχει την ευκαιρία να ανακαλύψει τα πολλαπλά νοηματικά πλαίσια αναφοράς του και να τον εντάξει δημιουργικά στα πολιτισμικά του συμφραζόμενα. Ο υλικός χώρος επομένως, φυσικός και δομημένος, οριοθετεί και προσδιορίζει τις διαδικασίες επικοινωνίας, έκφρασης και δράσης του ανθρώπου, αποτελώντας την υλική βάση της συμπεριφοράς του.

Η μελέτη του υλικού χώρου μπορεί να ακολουθήσει δύο μεθοδολογικές προσεγγίσεις: (α) την τεχνοκρατική, που αναφέρεται στην ευκλείδεια διάστασή του (εμβαδόν, διαστάσεις, ανοίγματα κ.λπ.) και (β) την ανθρωποκεντρική, που αφορά συναισθήματα, προσδοκίες, μορφές ανθρώπινης συμπεριφοράς κ.λπ., όπως προκύπτουν από την αλληλεπίδραση ανάμεσα στα χαρακτηριστικά του και στα γνώρισματα των κοινωνικών υποκειμένων που τον χρησιμοποιούν¹⁵³ (Δημητριάδου, 2002α).

Στο παρόν κείμενο θα μας απασχολήσει η δεύτερη προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία η μορφή και η ποιότητα των στοιχείων του χώρου συνδέονται με τον τρόπο ζωής και τα αξιολογικά συστήματα των ανθρώπων, παραπέμπουν στα μοντέλα οργάνωσης, τις ιδέες και τις αντιλήψεις που επικρατούν σε μια κοινωνική πραγματικότητα και εκφράζουν το αποτέλεσμα της θεσμικής αποδοχής αυτής της πραγματικότητας· επιπλέον, υποδεικνύουν πρακτικές και συμπεριφορές που

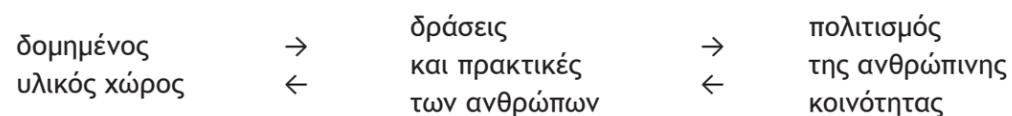
152. Στεφάνου, Ι. (1986). «Σημειολογική ερμηνεία της εικόνας ενός τόπου. Μια μέθοδος εντοπισμού του χαρακτήρα της πόλης». Στο Α. Λαγόπουλος, Π. Μαρτινίδης, Κ. Μπόκλουντ - Λαγοπούλου, Κ. Σπυριδωνίδης Κ. (επιμ.), *Η δυναμική των σημείων. Πεδία και μέθοδοι μιας κοινωνικοσημειωτικής*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής. 337-361.

153. Δημητριάδου, Κ. (2002α). *Ιστορία και Γεωγραφία στην πρώτη σχολική ηλικία. Εφαρμογή και αξιολόγηση μιας εκπαιδευτικής παρέμβασης στον ιστορικό χώρο*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

αναπτύσσονται από τους χρήστες του χώρου στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου τρόπου ζωής.

Σύμφωνα με τις αρχές της Ψυχολογίας της Μορφής¹⁵⁴, αν παρατηρήσει κανείς με προσοχή μέσα από μια φωτογραφία την εικόνα ενός άγνωστου γι' αυτόν τμήματος του χώρου, δεν θα τον αντιληφθεί ως άθροισμα από μεμονωμένα αντικείμενα, αλλά ως σύνολο δομικών στοιχείων οργανωμένων σε μια ολότητα. Τα επιμέρους αυτά στοιχεία συντελούν στη γνωστική αναπαράσταση του χώρου στον οποίον αναφέρεται η συγκεκριμένη εικόνα, έστω και αν το αντιληπτικό ερέθισμα δεν ταυτίζεται με καμιά ήδη γνώριμη νοητική εικόνα του υποκειμένου. Μια τέτοια αναπαράσταση μπορεί να αφορά συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, ενώ ο βαθμός ακρίβειάς της εξαρτάται από την ποσότητα και την ποιότητα των πληροφοριών που δίνει η εικόνα του υλικού χώρου (ιδίως του δομημένου), τη φαντασία, το ενδιαφέρον, την ετοιμότητα του υποκειμένου κ.λπ. Επίσης, τα επιμέρους χαρακτηριστικά του χώρου παραπέμπουν στην ευρύτερη οργάνωσή του και στον τρόπο με τον οποίο έχει επενεργήσει ο άνθρωπος επάνω σε αυτόν, με προεκτάσεις στις δράσεις και στις πρακτικές που είναι αποδεκτές από τους κοινωνικούς συσχετισμούς της συγκεκριμένης κοινωνίας, σε ένα ευρύτερο δηλαδή χωρο-πολιτισμικό πλαίσιο. Από την άλλη μεριά ο τρόπος ζωής, οι συνήθειες, ο κώδικας αξιών κ.λπ. μιας συγκεκριμένης κοινωνίας μπορεί να αντανακλάται σε μία υλική βάση χώρου ή σε ένα εικαστικό δημιούργημα, στο οποίο προβάλλονται με «εύγλωττο» τρόπο ορισμένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της. Αυτά λειτουργούν ως σήματα για τη νοητική αναπαράσταση του χώρου-πλαισίου όπου εδράζεται η συγκεκριμένη κοινωνία, αλλά και για τον κατά προσέγγιση προσδιορισμό του χρόνου παρουσίας και δράσης των ανθρώπων της σε αυτόν¹⁵⁵.

Με λίγα λόγια, λειτουργεί το σχήμα:

Ως έκφραση και στήριγμα των πολιτισμικών αξιών της κοινωνίας, ο υλικός χώρος διακρίνεται από τα εξής βασικά γνωρίσματα:

- (α) Χαρακτηρίζεται από μια ανθρωποκεντρική ποιότητα, αφού η υπόστασή του γίνεται κάθε φορά αντιληπτή μέσα από υποκειμενικές θεωρήσεις ατόμων ή κοινωνικών ομάδων.
- (β) Αποτελεί πεδίο αλληλεπίδρασης ανάμεσα στον άνθρωπο και το περιβάλλον του, υλικό και κοινωνικο-πολιτισμικό.
- (γ) Συνδέεται με τις μορφές της κωδικοποιημένης οργάνωσης και λειτουργίας μιας συγκεκριμένης κοινωνίας, οι οποίες αντιστοιχούν στις αξίες, τις αντιλήψεις, τα πολιτισμικά και κοινωνικά μοντέλα και γενικά τα χαρακτηριστικά του τρόπου ζωής των ανθρώπων της¹⁵⁶.

154. Πιαζέ, Ζ. (1988). *Η Ψυχολογία της νοημοσύνης*. Αθήνα: Καστανιώτης. 67-81.

155. Gifford, R. (1997). *Environmental Psychology, Principles and Practice*, Allyn & Bacon, London.

156. Γερμανός, Δ. (1993). *Χώρος και Διαδικασίες Αγωγής - Η Παιδαγωγική Ποιότητα του Χώρου*. Αθήνα: Gutenberg. 18.

Ακολουθώντας έναν αντίστροφο συλλογισμό, θα λέγαμε ότι το ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο της ανθρώπινης εξέλιξης καθορίζει την ανάπτυξη της κοινωνικής συμπεριφοράς των ανθρώπων, η οποία και πάλι με τη σειρά της επιδρά στο περιβάλλον σε κοινωνικό, θεσμικό, πολιτισμικό και υλικό επίπεδο. Συχνά, βέβαια, ο χώρος μπορεί να χρησιμοποιείται από το κοινωνικό υποκείμενο και σε μια προοπτική αναδιοργάνωσής του, η οποία συνήθως είναι αντίθετη προς τη θεσμοθετημένη και μπορεί να ακυρώνει ή να ανατρέπει τη χρήση του, όπως υπαγορεύεται από τα κοινωνικά πρότυπα (βλ. π.χ. χειροδικίες στα κοινοβούλια ή παρεμβάσεις φιλάθλων στο γήπεδο). Από όλα τα παραπάνω γίνεται φανερός τόσο ο πολυδιάστατος χαρακτήρας του χώρου που μας περιβάλλει, όσο και η υποκειμενική του ποιότητα.

Χαρακτηριστικά του ιστορικού χώρου

Ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας του χώρου γίνεται ιδιαίτερα αισθητός όταν πρόκειται για τον ιστορικό χώρο. Εκεί η αλληλεπίδραση μεταξύ χώρου και ανθρώπων, που συναρτάται με τους κανόνες της κωδικοποιημένης οργάνωσης και λειτουργίας της κοινωνίας και σηματοδοτεί την εσωτερική δυναμική της σε μικροεπίπεδο και μακροεπίπεδο, συνδέεται με την ιστορική και πολιτισμική εξέλιξη των κοινωνιών. Το χωρο-πολιτισμικό ερέθισμα που εκπέμπει ο χώρος αποτελεί την υλική καταγραφή των πολιτισμικών δεδομένων της κοινωνίας σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Έτσι, άνθρωπος και περιβάλλον γενικότερα συμπλέκονται σε μια σχέση αλληλεπίδρασης στο χώρο, της οποίας η διάρκεια είναι όση και η παρουσία του ανθρώπου επάνω στον πλανήτη γη¹⁵⁷.

Σύμφωνα με τον Braudel¹⁵⁸, τα γεωγραφικά, μορφολογικά, δομικά και αισθητικά χαρακτηριστικά του ιστορικού χώρου παραπέμπουν στην ιστορία μακράς διάρκειας, που κινείται αργά μέσα στον χρόνο, αντιστοιχεί σε ευρείες χρονικές περιόδους και αναφέρεται στις κοινωνίες, τους πολιτισμούς, τις οικονομίες, τους κοινωνικούς θεσμούς, σε οποιαδήποτε δηλαδή πτυχή του κοινωνικού φαινομένου. Από την άλλη μεριά, για τη μελέτη της ιστορίας μακράς διάρκειας είναι απαραίτητο το ιστορικό φαινόμενο να αναχθεί στον χώρο που το ίδιο καταλαμβάνει. Με την έννοια αυτή, το παρελθόν είναι μια «μάζα περιστατικών» που αναφέρονται στην οικονομία, την κοινωνία, τη γεωγραφία, τη λογοτεχνία, τους θεσμούς, τη θρησκεία, αλλά και την πολιτική. Η μάζα αυτή των περιστατικών αποτελεί την καθημερινή συγκομιδή της μικροκοινωνιολογίας μέσα από την επικαιρότητα ή της μικροϊστορίας, που τη λέμε «ιστορία των γεγονότων», εννοώντας την πολιτική ιστορία. Και ενώ μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα η ιστορία επιδιώκοντας την ακρίβεια ακολουθούσε βήμα-βήμα την ιστορία των γεγονότων όπως καταγραφόταν στα πρακτικά της βουλής ή την αλληλογραφία της διπλωματίας, τα τελευταία εκατό χρόνια οι ιστορικοί έχουν κάνει μία αποφασιστική στροφή: βασίζονται πλέον στην προοπτική της «μακράς διάρκειας» της ιστορίας, η οποία υπερβαίνοντας τον «βραχύ χρόνο» αναφέρεται στους θεσμούς και τους πολιτισμούς. Έτσι, προέκυψαν αλλαγές στη μέθοδο της ιστορίας και σημειώθηκε μετατόπιση στα κέντρα του ενδιαφέροντός της. Άλλωστε η δημογραφική ανάπτυξη, οι καμπύλες των τιμών, η κίνηση των μισθών, η μελέτη της παραγωγής, οι διακυμάνσεις του τιμάρθρου κ.λπ. απαιτούν τη

157. Charon, J.M. (1985). *Symbolic Interactionism, an Introduction, an Interpretation, an Integration*. New Jersey: Prentice-Hall, 171.

158. Braudel, F. (1987). *Μελέτες για την Ιστορία*. Μτφρ. Βαρών Ο. & Σταμούλη Ρ. Σειρά: Θεωρία και Μελέτες Ιστορίας 7, Ε.Μ.Ν.Ε. Αθήνα: Μνήμων.

μελέτη της πολιτικής ιστορίας με βάση όχι πλέον τη χρονική στιγμή, αλλά τη χρονική μονάδα της δεκαετίας, του ενός τετάρτου του αιώνα ή της πεντηκονταετίας.

Αυτή η ιστορία της μακράς διάρκειας, που «ταξιδεύει αργά μέσα στο χρόνο», δίνει τη δυνατότητα στο σύγχρονο άνθρωπο να συλλάβει τις δομές του κοινωνικού φαινομένου, ξεκινώντας από την παρατήρηση του συγκεκριμένου κοινωνικού περιβάλλοντος στο οποίο ανήκει και έχοντας το βλέμμα του στραμμένο στο παρελθόν. Έτσι, το κοινωνικό υποκείμενο μπορεί να νιώσει την αίσθηση μιας συλλογικής ιστορίας που βρίσκεται πέρα από τη δική του ζωή και της οποίας γνωρίζει καλύτερα τη δύναμη και τις ωθήσεις παρά τους νόμους ή την κατεύθυνση. Κατανοεί, για παράδειγμα, πως ο άνθρωπος εδώ και αιώνες είναι δέσμιος του κλίματος, της χλωρίδας και της πανίδας, κάποιων καλλιεργειών και γενικότερα μιας ισορροπίας που οικοδομήθηκε σιγά-σιγά και από την οποία δεν μπορεί να ξεφύγει χωρίς τον κίνδυνο να τα ανατρέψει όλα· παράδειγμα η εντυπωσιακή σταθερότητα του γεωγραφικού πλαισίου των πολιτισμών, η σταθερή εμφύτευση των πόλεων, η μονιμότητα των θαλάσσιων διαδρομών, η εμμονή των δρόμων και των επικοινωνιών κ.ά.¹⁵⁹. Με τον τρόπο αυτόν αισθάνεται τη σύνδεση και τη συνάφεια που υπάρχει μεταξύ παρόντος και παρελθόντος, τα οποία μεταξύ τους «φωτίζονται αμοιβαία»¹⁶⁰.

Η αποτύπωση -ή καλύτερα η «σημείωση»- της Ιστορίας πραγματοποιείται μέσα από μια πληθώρα μηχανισμών και διαδικασιών, οι οποίες κινούνται πάνω στους βασικούς άξονες του χώρου και του χρόνου. Ο χώρος μετατρέπεται σε ένα «θέατρο μνήμης», αποκτώντας χαρακτηριστικά που προκύπτουν από τον χρόνο και έχουν μια ιδιαίτερη μοναδικότητα. Η γεωμορφολογία του φυσικού τοπίου, η θέση και το γεωγραφικό σχήμα της χώρας, τα εθνικά σύνορα και η αλληλοδιείσδυση των εθνοτήτων, η ονοματοδοσία των πόλεων και των περιοχών, η πολεοδομία και η διακόσμηση των πόλεων, η αρχιτεκτονική των κτηρίων, η ανακαίνιση ή αναστήλωση των μνημείων, η επένδυση των τόπων με μυθολογικές αναφορές κ.λπ. αποτελούν στοιχεία για την ιστορική τεκμηρίωση του περιβάλλοντος. Έτσι, οι γεωγραφικές πληροφορίες εντάσσονται σε συγκεκριμένα ερμηνευτικά πλαίσια και βοηθούν στην προσέγγιση του εκάστοτε παρόντος προς το παρελθόν του, όπως αυτό ενσωματώνεται στη μνημονική και ιστορική παράδοση. Η Γεωγραφία, επομένως, είναι άμεσα παρούσα σε κάθε μεγάλο πολιτισμικό και κοινωνικοπολιτικό επίτευγμα, από τα πρώτα χρόνια της ανθρώπινης ζωής στη Μεσοποταμία μέχρι τη σύγχρονη εποχή της πληροφοριακής επανάστασης¹⁶¹.

Στη Μεσόγειο, για παράδειγμα, οι τοιχογραφίες των μεγαλιθικών μνημείων, οι επιβλητικοί όγκοι των πυραμίδων, η αρχιτεκτονική των ελληνικών ναών ή η δομή των βασιλικών μας παραπέμπουν στην εικόνα ενός παρελθόντος που είναι ακόμη παρόν. Τα νησιά του Αιγαίου στην ιστορική τους πορεία είναι ένας ακραίος κόσμος, ευρύτερα ανοιχτός, που σαρώνεται ξαφνικά από εισβολές ανθρώπων, τεχνικών, ακόμη και μόδας ταυτόχρονα είναι ένας κόσμος «κλειστός», αφού οι συναλλαγές γίνονται κατά διαλείμματα, λιγότερο καθημερινά από αλλού. Δεν είναι δύσκολο να κατανοήσουμε και την ευρεία πολιτισμική υπερδομή στην Εγγύς Ανατολή, η οποία εκτείνεται πάνω από ολόκληρο τον χώρο των οικονομικών σχέσεων, καθώς οι πολιτισμοί παρά τις συγκρούσεις

159. Febvre, L. (1969). *A geographical introduction to History*. Routledge & Kegan Paul, London.

160. Braudel ό.π., σελ. 22-26

161. Braudel, ό.π.

τους ζουν ισότιμα, ανοιχτοί ο ένας στον άλλον¹⁶².

Για τη διατήρηση της ιστορικής μνήμης, το μέσο είναι η επαφή με τα αυθεντικά ιστορικά μνημεία που αποτελούν στοιχεία ιστορικής τεκμηρίωσης, είτε πρόκειται για γραπτά κείμενα ή επιγραφές, είτε για έργα τέχνης, είτε για στοιχεία-τεκμήρια από την καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Με τη μελέτη των ιστορικών πηγών ασχολούνται ιδιαίτεροι επιστημονικοί κλάδοι, όπως η αρχαιολογία, η επιγραφική, η παπυρολογία, η παλαιογραφία, η νομισματική κ.λπ., που βρίσκονται σε στενή σχέση με την επιστήμη της Ιστορίας, αφού αυτήν έχουν ως αφετηρία και αυτήν υπηρετούν. Έτσι, ένας ιστορικός που προσεγγίζει τις πηγές μπορεί ανάλογα με την περίπτωση να γίνει αρχαιολόγος ή γλωσσολόγος, νομισματολόγος ή επιγραφολόγος, αν πραγματικά είναι ικανός να τις χρησιμοποιεί άμεσα και κριτικά, να τις ερμηνεύει και να τις συνδέει με άλλες πηγές είναι δηλαδή ένας «άνθρωπος-ορχήστρα», που θα πρέπει να ξέρει να παίζει κάθε διαθέσιμο όργανο και να δημιουργεί με όλα τους μία συμφωνία¹⁶³.

Τα υλικά στοιχεία του ιστορικού χώρου -βουβοί μάρτυρες μιας περασμένης εποχής- τον διαφοροποιούν από το σύγχρονο δομημένο περιβάλλον και παραπέμπουν στο κοινωνικό και πολιτισμικό γίνεσθαι που «τελειώθηκε» στον ίδιο χώρο, αλλά σε κάποιο συγκεκριμένο χρονικό σημείο πάνω στον άξονα του χρόνου. Ακόμη και αν το ιστορικό γεγονός έχει συντελεστεί σε μια πολύ απομακρυσμένη από το σήμερα εποχή, αντανακλά το παρελθόν και συγχρόνως προβάλλεται στο παρόν και επηρεάζει το μέλλον, εμπλέκοντας έτσι και τις τρεις διαστάσεις του χρόνου. Με την έννοια αυτή, δεν μπορεί να θεωρηθεί «τελειωμένο». Άλλωστε κάποιοι στοχαστές διατυπώνουν την άποψη ότι η ιστορία είναι ένα διαρκές παρελθόν, αφού η κάθε στιγμή δεν είναι δυνατό να ακινητοποιηθεί, να αιχμαλωτιστεί ή να φωτογραφηθεί. Αυτό το διαρκές παρελθόν ωστόσο θα μπορούσε με την ίδια λογική να θεωρείται ως ένα παρόν που διαρκώς μετατοπίζεται προς το μέλλον¹⁶⁴.

Η αποτύπωση της Ιστορίας επάνω στον ιστορικό χώρο εκφράζεται στις κοινωνικές επιστήμες με την αρχή της αντανάκλαστικότητας (reflexivity), σύμφωνα με την οποία, κατά τους Hammersley και Atkinson¹⁶⁵ ολόκληρο το κοινωνικό φαινόμενο μπορεί να ανακαλυφθεί μέσα από την προσεκτική έρευνα του περιβάλλοντος, λαμβανομένων υπόψη των διαδικασιών συμβολικής αλληλεπίδρασης που αναπτύσσονται στο πλαίσιο του. Γι' αυτό και τα αρχαιολογικά ευρήματα κάθε ιστορικού χώρου αποτελούν στοιχεία ιστορικής τεκμηρίωσης, τα οποία παραπέμπουν στην οργάνωση και λειτουργία της κοινωνίας μιας εποχής που καθρεφτίζεται σε αυτά. Το «καθρέφτισμα» αυτό της Ιστορίας αναδεικνύεται και από την αξιοποίηση στοιχείων του χώρου, τα οποία έχουν κατά καιρούς τροφοδοτήσει τη λαϊκή φαντασία για να διαμορφωθεί ένα πλήθος λαϊκών μύθων και παραδόσεων, που παραπέμπουν σε γεγονότα ή αναφορές από τη ζωή των ανθρώπων παλιότερων εποχών. Πρόκειται για την «ενέργεια» που εκπέμπουν τα ιστορικά αυτά τεκμήρια,

162. Braudel, ό.π.

163. Braudel, ό.π.

164. Πάλλα, Μ. (1992). *Ιστορία και Διαμόρφωση Σχολικής Μνήμης* (Οι σημερινές τάσεις της Ιστορικής Επιστήμης ως προοπτική για τη διδασκαλία). *Χρονικά του Πειραματικού Σχολείου του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, τόμ.2, σελ. 84-95.

165. Hammersley, M., Atkinson, P. (1983). *Ethnography, Principles in Practice*. London: Tavistock Publications. σελ. 14-23 και σελ. 227-231.

η οποία όχι μόνο δεν χάνεται στην πορεία του χρόνου, αλλά παραλαμβάνεται από τις νεότερες γενιές, μεταλλάσσεται και προσαρμόζεται στα καινούρια ιστορικά, κοινωνικά, πολιτισμικά και ψυχολογικά δεδομένα των ανθρώπων. Θα μπορούσαμε κι εδώ, λοιπόν, να πούμε πως συμβαίνει άλλο ένα είδος συμβολικής αλληλεπίδρασης, που αυτή τη φορά βασίζεται στον ιστορικό χώρο και στη γλώσσα που «μιλούν» τα μνημεία του. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι ο μύθος των Incantadas (Μαγεμένων) για τη «Στοά των Ειδώλων» στην Αρχαία Αγορά της Θεσσαλονίκης,¹⁶⁶ ο θρύλος για το γεφύρι της Άρτας ή για διάφορα κάστρα, πύργους κ.λπ.¹⁶⁷

Εδώ θα πρέπει να τονιστεί ότι κάθε στοιχείο του ιστορικού χώρου αποτελεί ενδιαφέρουσα πηγή πληροφορίας όχι μόνο όταν είναι ωραίο, μοναδικό, πρωτοφανές ή πολύτιμο. Οποιασδήποτε μορφής υλοποίηση του ιστορικού φαινομένου παραπέμπει στον άνθρωπο¹⁶⁸, του οποίου η ιστορία διαμορφώνει τα αντικείμενα, και επομένως αποτελεί πολιτισμικό αγαθό, επειδή έχει τη σφραγίδα της κοινωνικής εξέλιξης. Τα στοιχεία του χώρου μαρτυρούν τη συλλογική συνείδηση των ανθρώπων¹⁶⁹ σε κοινωνικό επίπεδο, αλλά και την προσωπική κουλτούρα των μεμονωμένων ατόμων. Επομένως, η έρευνα της αλληλεπίδρασης μεταξύ ανθρώπου και ιστορικού χώρου μέσα σε ένα συγκεκριμένο χωρο-πολιτισμικό πλαίσιο αποτελεί μια ερμηνευτική προσέγγιση που προσπαθεί να κατανοήσει τη σχέση μεταξύ των στοιχείων του χώρου και της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Σύμφωνα με τον Braudel¹⁷⁰, ο ερευνητής του παρόντος χρόνου μπορεί να φτάσει στο «λεπτό υφάδι» των κοινωνικών δομών μόνο όταν αποφασίσει ότι θα πρέπει να εμπλακεί σε μια διαδικασία ανακατασκευής, χτίζοντας υποθέσεις και ερμηνείες επάνω στον «ιστορικό πίνακα» του παρελθόντος. Αυτός ο πίνακας, όμως, βρίσκει την πιο αισθητοποιημένη αποτύπωσή του στον ιστορικό χώρο. Και επειδή η μελέτη του παρελθόντος βοηθά στον αυτοπροσδιορισμό μας επάνω σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο συνεχές χωροχρόνου, η προσέγγιση της Ιστορίας μέσα από τον ιστορικό χώρο ως αντανάκλαση ενός συγκεκριμένου πολιτισμού βοηθά στην αυτοαντίληψη και την τοποθέτησή μας στο χώρο και το χρόνο.

Ο ιστορικός χώρος, εξάλλου, επηρεάζει εύκολα και σε επίπεδο συναισθηματικό, αισθητηριακό και διαισθητικό όποιον τον προσεγγίζει. Μέσα από την επαφή μας με αυτόν μοιραζόμαστε μια γνωστική και αισθητηριακή εμπειρία που συγκεκριμενοποιεί την Ιστορία και της δίνει ουσία και μορφή, δημιουργώντας και σε εμάς ένα ανάλογο δέος. Συνομιλούμε με το παρελθόν και μας δημιουργείται η εντύπωση της προέκτασής μας στο βάθος του χρόνου που πέρασε και δεν γυρίζει πίσω, ακολουθώντας τους νόμους της φύσης. Έτσι, με έναν διαισθητικό τρόπο, αντιλαμβανόμαστε την κοινωνική παρουσία του ανθρώπου στο χώρο, η οποία αποτελεί μία από τις εκφάνσεις της

166. Κασούρης, Σ. (1997). Las Incantadas, Η Στοά των Ειδώλων της Αρχαίας Αγοράς της Θεσσαλονίκης. *Τεχνολογία*, τόμ.121. 6-7.

167. Για την πιστοποίηση της σύνδεσης των παραδόσεων με τα στοιχεία του υλικού χώρου, αξιόλογα στοιχεία προσφέρει η σχετική μελέτη του Ι. Κακριδή (1989), καθώς συνδέει τα τεκμήρια της αρχαίας ελληνικής Ιστορίας που υπάρχουν στο χώρο με την ιδιοσυγκρασία, τη φαντασία και την ψυχολογία του Νεοέλληνα. Βλ. Κακριδής, Ι. Θ. (1989). *Οι Αρχαίοι Έλληνες στη Νεοελληνική Λαϊκή Παράδοση*. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.

168. Αξίζει να αναφερθεί εδώ η περίφημη φράση του Lucien Febvre «Η Ιστορία είναι οι άνθρωποι» (στο Braudel ό.π., σελ. 125).

169. Braudel, ό.π., σελ. 41-42.

170. Braudel, ό.π., σελ. 36 και 91.

διαχρονικής πορείας του ανθρώπινου γένους επάνω στον πλανήτη. Και αυτό, επειδή αφενός κάθε κοινωνία πατά και στηρίζεται σε ένα δικό της χώρο για να προοδεύσει και να ευτυχήσει, και αφετέρου μέσα σ' αυτόν το χώρο πραγματώνεται η ανθρώπινη περιπέτεια της συνέχειας και της αλλαγής στο πέρασμα του χρόνου.

Η προσέγγιση του ιστορικού χώρου στην εκπαιδευτική διαδικασία

Οι έννοιες που εξετάστηκαν παραπάνω έχουν δημιουργήσει νέες προοπτικές για παιδαγωγικές προσεγγίσεις στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, στις οποίες εξέχοντα ρόλο παίζει ο χώρος ως στήριγμα και έκφραση ζωής για τις ανθρώπινες κοινωνίες. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τον ιστορικό χώρο, ο οποίος συνεχίζει να υφίσταται παρόλο που έχουν χαθεί από καιρό οι άνθρωποι οι οποίοι τον δημιούργησαν. Εξάλλου η προσέγγιση της γεωγραφικής, αρχαιολογικής, κοινωνικής και γενικότερα πολιτισμικής υπόστασης των σημειωτικών συστημάτων του ιστορικού χώρου είναι ιδιαίτερα σημαντική, όταν εξυπηρετεί εκπαιδευτικούς στόχους. Η άμεση, οργανωμένη και συστηματική επαφή των εκπαιδευτικών με τα προϊόντα της πολιτισμικής κληρονομιάς¹⁷¹ μπορεί να έχει διπλή επίδραση: από τη μια μεριά «ευεργετούνται» οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί σε επίπεδο αισθητικό, γνωστικό, συναισθηματικό, ιδεολογικό κ.λπ. χάρη στη γνωριμία τους με αυτήν την κληρονομιά· από την άλλη αναπτύσσουν - σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο - μεθόδους για την παιδαγωγική αξιοποίηση της κληρονομιάς αυτής, οι οποίες και μπορούν να εφαρμοστούν σε οποιαδήποτε εκπαιδευτική βαθμίδα¹⁷².

Στην παιδαγωγική του διάσταση, ο ιστορικός χώρος φέρει ιδιότητες λειτουργικές και συμβολικές. Μπορεί, λοιπόν, να αποτελέσει πηγή ερεθισμάτων, αλλά και πεδίο έκφρασης σε περιβάλλοντα μάθησης. Πρόκειται για μια αμφίδρομη λειτουργία που περιλαμβάνει συμβολικές αναπαραστάσεις μέσα από κώδικες, συμβολικά συστήματα αλλά και ρεαλιστικές απεικονίσεις της πραγματικότητας. Ως πηγή ερεθισμάτων, προσφέρεται για εφαρμογή παρατήρησης που βοηθά τους μαθητές να αναγνωρίσουν τα χαρακτηριστικά μιας εποχής, να δημιουργήσουν συμβολικές αναπαραστάσεις και να αποδώσουν νοήματα στα χαρακτηριστικά του. Ως πεδίο έκφρασης, ο ιστορικός χώρος μπορεί να αποτελέσει πεδίο εφαρμογής εκπαιδευτικών δράσεων (outdoor education) και δραστηριοτήτων καλλιτεχνικού περιεχομένου (π.χ. δραματοποιήσεις ή προσομοιώσεις ιστορικών περιστατικών), προωθώντας στους μαθητές δεξιότητες που συνδέονται με την αυθεντική (authentic), την εμπλαισιωμένη (situated) και την ενσωματωμένη μάθηση (embedded leaning)¹⁷³.

171. Εδώ θα πρέπει να γίνει μια διευκρίνιση, που αφορά τη σημασιολογική διάκριση μεταξύ των όρων «πολιτιστική» και «πολιτισμική» κληρονομιά. Στην πρώτη περίπτωση, το επίθετο μπορεί να εννοηθεί ως δυναμικό χαρακτηριστικό του συναπτόμενου ουσιαστικού, το οποίο μεταβιβάζει μια «ενέργεια προωθητική» του πολιτισμού, ενώ στη δεύτερη ως υποκειμενική ιδιότητά του (δηλ. κληρονομιά του πολιτισμού). Έτσι, πολιτισμική κληρονομιά είναι αυτή που ενέχει τον πολιτισμό και αποτελεί φορέα του, ενώ πολιτιστική είναι η κληρονομιά που δημιουργεί, διοχετεύει, προάγει και αναπαράγει τον πολιτισμό και τα προϊόντα του.

172. Μαυροσκούφης, Δ. Κ. (2005). *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας. Ιστοριογραφία, Διδακτική Μεθοδολογία και ιστορικές πηγές*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης. Η παιδαγωγική αξιοποίηση του ιστορικού χώρου, πάντως, αποδείχτηκε αποτελεσματική ακόμη και για την προσχολική ηλικία, εφόσον τηρούνται κάποιες παιδαγωγικές προϋποθέσεις. Βλ. Δημητριάδου, 2002^α, ό.π. Επίσης: Δημητριάδου, Κ. (2001). Η παιδαγωγική αξιοποίηση του ιστορικού χώρου της Αρχαίας Αγοράς της Θεσσαλονίκης από παιδιά προσχολικής ηλικίας (Μια πρόταση εκπαιδευτικής παρέμβασης). *Θεσσαλονικέων Πόλις*, τόμ.6. 35-46 και Δημητριάδου, Κ. (2002β). Η εισαγωγή εννοιών Ιστορίας και Γεωγραφίας στο ελληνικό νηπιαγωγείο: Μια πρόταση εκπαιδευτικής παρέμβασης. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τόμ. 124. 94-103.

173. Peterson, M. (2002). *Principles of Authentic Multi-level Instruction*. Detroit, Michigan. <http://www.roe11.k12.il.us/GES%20Stuff/Day%204/Content/Authentic%20Multi-level%20Instruction-Peterson.pdf> (Ανακτήθηκε: 20/6/2015) και Dimitriadou, C. (2010). "Embedded Learning for Teacher Professional Development: Reflection on a Travelling

Στο πλαίσιο αυτό οι μαθητές μπορούν να προσκομίσουν οφέλη που αναφέρονται σε ζητήματα γεωγραφίας ή ανθρωπογεωγραφίας, στην αισθητηριακή αντίληψη μιας άλλης εποχής (του «τότε») και στην κατανόηση πολιτισμικών και κοινωνικών δομών που αποκαλύπτονται από τα μνημεία του χώρου. Για παράδειγμα, μπορεί να γίνει κατανοητό ότι κατά τη διάρκεια των κλασικών χρόνων ο χώρος ανάθεσης δημόσιων αναθημάτων με εκπροσωπευτικό χαρακτήρα επιλεγόταν από την αναθέτρια πόλη με πολλή προσοχή. Συχνά τα έργα αυτά στήνονταν στα πανελλήνια ιερά των Δελφών και της Ολυμπίας, και μάλιστα στα πιο περίοπτα σημεία των ιερών, όπου θα τα έβλεπε πλήθος επισκεπτών. Όταν οι υπεύθυνοι για την ανίδρυση ενός μνημείου προτιμούσαν ως χώρο ανάθεσης ένα τοπικό ιερό ή την αγορά της πόλης, επέλεγαν τα πιο πολυσύχναστα σημεία του ιερού ή της αγοράς¹⁷⁴. Επιπλέον, η επιλογή του σημείου ανάθεσης ιδιωτικών μνημείων ταφικού χαρακτήρα μέσα στη νεκρόπολη ήταν δηλωτική για την οικονομική και κοινωνική θέση τόσο του νεκρού όσο και της οικογένειάς του. Και τούτο, επειδή το ταφικό μνημείο αποτελούσε μέσο προβολής της οικογένειας του θανόντος¹⁷⁵.

Γενικότερα, η προσέγγιση του ιστορικού χώρου στην εκπαιδευτική διαδικασία βοηθά στη συνειδητοποίηση πολιτισμικών ομοιοτήτων και την αποδόμηση στερεοτύπων, την ανάπτυξη της διαπολιτισμικής αντίληψης των μαθητών¹⁷⁶ την ανάπτυξη της αισθητικής, της φαντασίας και του ενδιαφέροντός τους για τον ίδιο τον χώρο, αλλά και την υιοθέτηση μιας ψυχοκινητικής, λεκτικής και κοινωνικής συμπεριφοράς που συνάδει με τις προσδοκίες που διαμορφώνονται για τους επισκέπτες/χρήστες του χώρου.

Ο ιστορικός χώρος ως πλαίσιο επιμόρφωσης εκπαιδευτικών: Ένα παράδειγμα εφαρμογής

Όπως αναλύθηκε παραπάνω, τα στοιχεία του ιστορικού χώρου συναρτώνται με τους κανόνες της κωδικοποιημένης οργάνωσης και λειτουργίας των κοινωνιών και σηματοδοτούν - «κυριολεκτικά» και «συνυποδηλωτικά» - την εσωτερική δυναμική τους, αντανακλώντας τις ιδεολογίες των ανθρώπων και τελικά ολόκληρο το πολιτισμικό φαινόμενο. Με βάση αυτήν την αντίληψη, και με στόχο την καταγραφή των κοινωνικο-πολιτισμικών αλληλεπιδράσεων μεταξύ Ανατολής και Δύσης στο χώρο της νοτιοανατολικής Ευρώπης, αναπτύχθηκε τον Απρίλιο του 2002 ένα ταξιδιωτικό σεμινάριο που είχε χαρακτήρα εναλλακτικής ενδοϋπηρεσιακής επιμόρφωσης εκπαιδευτικών. Εικοσιοχτώ εκπαιδευτικοί διαφορετικών βαθμίδων από δώδεκα ευρωπαϊκές χώρες προσπάθησαν να καταγράψουν διαχρονικά και αλληλεπιδραστικά χαρακτηριστικά του πολιτισμού Ελλήνων και Τούρκων. Η περιήγησή τους συνοδεύονταν από ένα εικονικό ταξίδι σε ανάλογο σεμιναριακό

Seminar". In: *EUROCLIO Bulletin 29: After The Wall - Teaching History after the Fall of the Soviet Empire*. 33-49. <http://www.euroclio.eu/site/index.php/2010after-the-wall-teaching-history-after-the-fall-of-the-soviet-empire> (Ανακτήθηκε: 20/6/2015)

174. Ioakimidou, Ch. (1997). Die Statuenreihen griechischer Poleis und Bünde aus spätarchaischer und klassischer Zeit (=Αγαλματικά συντάγματα της Ύστερης Αρχαϊκής και Κλασικής εποχής. Μνημεία εκπροσωπευτικού χαρακτήρα πόλεων-κρατών και κοινών). Quellen und Forschungen zur Antiken Welt 23, Tuduv Verl. Διδακτορική διατριβή. Μόναχο. 368-374.

175. Ιωακείμίδου, Χ. (2012). «Ναόςχημο ταφικό μνημείο από την κοινότητα του Σιδηροδρομικού Σταθμού Αγγίστας Σερρών». Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου: Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού - Π. Καρανασάση - Δ. Δαμάσκος (επιμ.), *Κλασική Παράδοση και νεωτερικά στοιχεία στην πλαστική της ρωμαϊκής Ελλάδας, Θεσσαλονίκη 7-9 Μαΐου 2009*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press. 382-383.

176. Kesidou, A. (2004). "Intercultural Education: Main Aims and Practices". In: N. P. Terzis (ed.), *Intercultural Education in the Balkan Countries, Education and Pedagogy in Balkan Countries*, vol. 4. Thessaloniki: Kyriakidis. 97-105.

υλικό μέσω του διαδικτύου, το οποίο εμπλουτίστηκε με κείμενα που έγραψαν οι ίδιοι για την εμπειρία που έζησαν¹⁷⁷. Το project συνδύαζε τη θεωρία, τη βιωματική εμπειρία και την παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού¹⁷⁸. Επιπλέον αποτελούσε μια άτυπη σπουδή της ιστορίας έξω από το πλαίσιο της θεσμοθετημένης εκπαίδευσης και μέσο για μια εναλλακτικού χαρακτήρα δια βίου μάθηση, με κύριο χαρακτηριστικό την αυτενεργό δράση των συμμετεχόντων¹⁷⁹.

Ο τίτλος του προγράμματος, "Tracing back Europe", παραπέμπει στον γνωστό αρχαίο ελληνικό μύθο για την αρπαγή της Ευρώπης από το Δία, ο οποίος μεταμορφωμένος σε ταύρο έφερε την κόρη του μυθικού Αγήνορα από τη Φοινίκη στην Κρήτη. Η σημειολογία του τίτλου βοηθά στην οργάνωση ενός δομικού τρόπου σκέψης για την ερμηνεία της χωρο-πολιτισμικής, ιστορικής και κοινωνικής εικόνας της εν λόγω περιοχής, η οποία βασίζεται στη γεωγραφία της, τις χρονικές συντεταγμένες και τις συμπεριφορές των ανθρώπων.¹⁸⁰ Όλα αυτά συνιστούν ένα κοινωνικό εποικοδόμημα που πατά στην ιστορία της περιοχής και αγκαλιάζει γεγονότα, πράγματα, θεσμούς και ιδεολογίες με διαστάσεις ταυτόχρονα ρεαλιστικές και συμβολικές. Οι συμμετέχοντες είχαν την ευκαιρία να ανιχνεύσουν το χώρο στη σημερινή του μορφή, να κοιτάξουν «πίσω από τα πράγματα» και να ερμηνεύσουν το παρόν και το μέλλον του, που σε όλη τη «μακρά διάρκεια» της ιστορίας¹⁸¹ έχει αποτελέσει σταυροδρόμι λαών και πολιτισμών μεταξύ Δύσης και Ανατολής. Τα εργαλεία για την αποκωδικοποίηση και ανακωδικοποίηση των παραστάσεων και εντυπώσεων τους ήταν τα συμβολικά συστήματα της γλώσσας και της εικόνας, κυρίως μέσα από τις νέες τεχνολογίες.

Στο ταξίδι αυτό λοιπόν των δέκα ημερών, που ξεκίνησε από το αρχαίο ελληνικό Δίον και κατέληξε στην Κωνσταντινούπολη, οι συμμετέχοντες περνώντας από την Τροία, το Πέργαμο και τη Νίκαια της Τουρκίας προσέγγισαν θέματα όπως: η ελληνική κληρονομιά στις δύο πλευρές του Αιγαίου, η έλευση του Χριστιανισμού στην Ευρώπη, εκφάνσεις της δυτικής, βυζαντινής, ισλαμικής και τουρκικής τέχνης, Ισλάμ και Χριστιανισμός, ο δρόμος του μεταξιού, η τουρκική μετανάστευση στην Ευρώπη κ.ά.

Οι σημαντικότερες από τις δράσεις που αναπτύχθηκαν ήσαν οι εξής: απαγγελίες κειμένων στο χώρο του Δίου, περιδιάβαση στη Βεργίνα, στα ανάκτορα της Πέλλας, σε αρχαιολογικούς χώρους και σε μουσεία της Θεσσαλονίκης· περιδιάβαση στην αγορά των Αρχαίων Φιλιππων, υπόδυση ρόλων στην ορχήστρα του θεάτρου· επίσκεψη σε χριστιανικό ναό και σε τζαμί της Ξάνθης· ανάγνωση αποσπασμάτων από την Ιλιάδα στο αρχαίο θέατρο της Τροίας· επίσκεψη στην Ακρόπολη και το Ασκληπιείο της Περγάμου· επίσκεψη σε τζαμιά, σε μωαμεθανικούς τάφους, στα λουτρά

177. Dimitriadou, C. & Kesidou, A. (2008). The Cultural Heritage of the Greeks on the West Coast of Asia Minor. *CHAIN (Cultural Heritage Activities and Institutes Network) book*. <http://www.chain.to/?m3=1057> (ημερομηνία ανάκτησης 20/6/2015).

Δημητριάδου, Κ. & Κεσίδου, Α. (2008). Εναλλακτικοί τρόποι επιμόρφωσης εκπαιδευτικών: Η περίπτωση ενός ταξιδιωτικού σεμιναρίου. Στο: Ε. Χοντολίδου, Γ. Πασχαλίδης, Κ. Τσουκαλά & Α. Λάζαρης (επιμ.), *Διαπολιτισμικότητα, παγκοσμιοποίηση & ταυτότητες. Ελληνική Σημειωτική Εταιρεία*. Αθήνα: Gutenberg, σελ. 279-289.

178. Todd, R. (1994). *Education in a Multicultural Society*. London: Gassell, σελ. 35-75.

179. Δημητριάδου, Κ. (2003). Η σπουδή της ιστορίας ως εργαλείο διαβίου μάθησης. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση* 35, σελ. 33-48.

180. Στεφάνου, ό.π., σελ. 337-338.

181. Braudel, ό.π.

και την Κλειστή Αγορά της Προύσας· ανίχνευση γεωγραφικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών του Κονουρλάρ, ενός ορεινού χωριού στο εσωτερικό της ΒΔ Τουρκίας και συζήτηση με Τούρκους εκπαιδευτικούς· επίσκεψη σε σύγχρονο εργαστήριο κεραμικών πλακιδίων της Νίκαιας και στα ερείπια ενός αντίστοιχου ρωμαϊκού· απαγγελία του χριστιανικού Συμβόλου της Πίστεως σε τρεις γλώσσες στην Αγία Σοφία της Νίκαιας· επίσκεψη σε βυζαντινούς ναούς και μνημεία της Κωνσταντινούπολης. Αξίζει να σημειωθεί ότι από το ταξιδιωτικό σεμινάριο προέκυψε ένα ομότιτλο ηλεκτρονικό περιοδικό, που λειτούργησε ως άξονας σύνδεσης ανθρώπων άγνωστων μεταξύ τους, ως εικονογραφημένο κείμενο ενημέρωσης για τις γεωγραφικές, ιστορικές και πολιτισμικές συντεταγμένες των τόπων επίσκεψης, αλλά και ως εργαλείο ηλεκτρονικής τεκμηρίωσης για τις συντεταγμένες αυτές (βλ. www.chain.to).

Στο σύνολό του, ο σχεδιασμός του προγράμματος βασίστηκε στην αντίληψη ότι κατά την προσέγγιση ενός αρχαιολογικού αντικείμενου ή ιστορικού τόπου - ιδίως στην εκπαίδευση - το νόημα δεν θα πρέπει να προσφέρεται έτοιμο, στερεότυπο και διαμεσολαβημένο, αλλά να αποτελεί αντικείμενο αναζήτησης από τα υποκείμενα της μαθησιακής διαδικασίας, έτσι ώστε να αναπτύσσονται δεξιότητες κριτικής σκέψης, δημιουργικής φαντασίας, χωρικής νοημοσύνης κ.λπ. Γι' αυτό και όλες οι δράσεις σε ελάχιστες περιπτώσεις συνοδεύτηκαν από τουριστική ξενάγηση¹⁸². Κάτω από αυτό το πρίσμα, το πρόγραμμα σχεδιάστηκε με σκοπό την αναγνώριση της νοηματοδοτικής λειτουργίας των χαρακτηριστικών του χώρου και την καταγραφή βασικών στοιχείων κοινωνικής, οικονομικής και πολιτισμικής αλληλεπίδρασης μεταξύ των λαών που ζουν επί αιώνες στην περιοχή. Επιδίωξε επομένως τη σημειολογική προσέγγιση και ερμηνεία του γεωγραφικού χώρου και των ανθρώπινων πολιτισμικών εκφάνσεων, αλλά και την ευαισθητοποίηση απέναντι στην κοινή πολιτισμική κληρονομιά. Ως γενικότερο στόχο έθεσε την καλλιέργεια μιας διαπολιτισμικής αντίληψης για τον κόσμο στον οποίο ζούμε, τη βιωματική προσέγγιση των πολιτισμικών αγαθών, την αλληλεπίδραση μεταξύ των συμμετεχόντων στο πρόγραμμα, αλλά και την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών σε ένα πλαίσιο αυτομόρφωσης και συνεχιζόμενης εκπαίδευσης¹⁸³.

Οι επιμορφωτικές δράσεις δεν είχαν μια προδιαγεγραμμένη ή οριοθετημένη δομή, γεγονός που τοποθετούσε το κέντρο βάρους της επιμορφωτικής διαδικασίας στην ευθύνη των ίδιων των συμμετεχόντων¹⁸⁴. Έτσι, στους εκπαιδευτικούς δόθηκε η ευκαιρία να εκφράσουν τη γενεσιουργό

182. Βέμη, Μ. (2001). Η αρχαιολογία ως σημειωτική: για μια άσκηση επικοινωνίας με το αρχαιολογικό αντικείμενο (χειροτέχνημα, έργο τέχνης). *Σημειωτική και πολιτισμός, Τόμος II. Ιδεολογία - Επιστήμη - Τέχνη - Αρχιτεκτονική*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, σελ. 102-103.

183. Dimitriadou, C. & Efstathiou, M. (2012). Fostering Teachers' Intercultural Competency at School: the Outcomes of a Participatory Action Research Project. In N. Palaiologou & G. Dietz (Eds.), *Mapping the Broad Field of Multicultural Education Worldwide. Towards the Development of a New Citizen*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, σελ. 296-313.

Boyle-Baise, M. (2005). Preparing Community-Oriented Teachers. Reflections from a Multicultural Service-Learnig Project. *Journal of Teacher Education*, 56, (5), σελ. 447-448.

Δημητριάδου, Κ. & Κεσίδου, Α. (2006). Διαπολιτισμική ενδοϋπηρεσιακή επιμόρφωση εκπαιδευτικών: προσδοκίες από ένα ταξιδιωτικό σεμινάριο στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Στο: Δ. Χρ. Χατζηδήμου, Κ. Μπίκος, Π.Α. Στραβάκου & Κ.Δ. Χατζηδήμου (επιμ.), *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου Ελληνικής Παιδαγωγικής και Εκπαιδευτικής Έρευνας. Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος*, τόμ. 1. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης, σελ. 113-124.

184. Carr, W. & Kemmis, S. (1986). *Becoming Critical*. London: Falmer Press.

παρόρμηση της γνωστικής, αισθητικής και ιδεολογικής τους ευαισθησίας μέσα από πράξεις μεστές νοήματος¹⁸⁵, που αντιστοιχούσαν στη διαπραγμάτευση των πολιτισμικών-μορφωτικών αγαθών με τα οποία ήρθαν σε επαφή. Το αποτέλεσμα ήταν μέσα από τον ιστορικό χώρο να προσεγγίσουν «από πρώτο χέρι» συγκεκριμένες καταστάσεις και γεγονότα της ιστορικής πραγματικότητας και να αναπτύξουν έναν δικό τους ερμηνευτικό λόγο για το παρελθόν. Με δεδομένη μάλιστα την παραδοχή ότι ο λόγος αυτός αλλάζει συνεχώς μέσα στον χρόνο, αφού καθορίζεται από συμφραζόμενα που διαρκώς μεταβάλλονται, θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει δικαίωμα όχι μόνο του ιστοριογράφου, αλλά και του εκπαιδευτικού και του μαθητή να διεκδικήσει την εμπλοκή του στη διαδικασία παραγωγής της ιστορικής γνώσης. Αρκεί αυτή να πραγματοποιείται μέσα στα όρια της επιστημονικής δεοντολογίας και να γίνεται με τρόπο υπεύθυνο και ελεγχόμενο.

Επιχειρώντας μια αποτίμηση της επιμορφωτικής δράσης, θα λέγαμε ότι η δομή της απέχει αρκετά από τα παραδοσιακά πρότυπα εκπαίδευσης εκπαιδευτικών, καθώς απομακρύνεται από τη στεγνή, τυποποιημένη και ομογενοποιημένη γνώση που προσφέρεται με τη μετάδοση πληροφοριακών στοιχείων. Επιπλέον, αντιτάσσεται στην αντίληψη για μια κυρίαρχη αντικειμενικότητα και δίνει έμφαση στην ανθρώπινη αλληλεπίδραση. Η θεώρηση αυτή συνάδει με τις αρχές της μετανεωτερικής σκέψης, η οποία αποδομεί τις αδιαμφισβήτητες αλήθειες, υποστηρίζει την κοινωνικά προσδιορισμένη γνώση, δέχεται τις διαφορετικές υποκειμενικότητες, δίνει προτεραιότητα στις προσωπικές οπτικές και προσπαθεί να ρίξει φως στις οικουμενικές παραδοχές με βάση την κουλτούρα, την εξουσία και τα συμφέροντα των κοινωνικών ομάδων¹⁸⁶. Με την έννοια αυτή, το ταξιδιωτικό σεμινάριο για την ανθρωποκεντρική προσέγγιση του νοτιοανατολικού άκρου της Ευρώπης υπηρέτησε τουλάχιστον έναν από τους βασικούς στόχους της εκπαίδευσης στον 21^ο αιώνα: την κατασκευή νοήματος σε ένα πλαίσιο αυθεντικής μάθησης (Lombardi, 2007 Δημητριάδου, 2016)¹⁸⁷. Μια τέτοια προσέγγιση είναι πολύτιμη από εκπαιδευτική άποψη ιδίως σήμερα, που η έμφαση έχει μετατοπιστεί από το νόημα στην πληροφορία, από τη συνολικότητα της γνώσης στον κατακερματισμό της, από την κατασκευή του νοήματος στην επεξεργασία πληροφοριών.

185. Bruner, J. S. (1997). *Πράξεις νοήματος*. Μτφρ. Ρόκου Η.- Καλομοίρης Γ. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. 36-37.

186. Φρυδάκη, Ε. (2009). *Η διδασκαλία στην τομή της νεωτερικής και της μετανεωτερικής σκέψης*. Αθήνα: Κριτική. Kalantzis, M. & Cole, B. (2013). *Βασικές αρχές για την επιστήμη της εκπαίδευσης* (Μετάφρ. Γ. Χρηστίδης). Αθήνα: Κριτική.

187. Lombardi, M. M. (2007). *Authentic Learning for the 21st Century: An Overview*. Louisville: Educause Learning Initiative, advancing learning through IT innovation. 1-12. <http://net.educause.edu/ir/library/pdf/ELI3009.pdf> (Ανακτήθηκε: 20/6/2015).

Δημητριάδου, Κ. (2016). *Νέοι Προσανατολισμοί της Διδακτικής. Προσαρμογή της Διδασκαλίας στις Εκπαιδευτικές Προκλήσεις του 21ου Αιώνα*. Αθήνα: Gutenberg (υπό έκδοση).